

Beke László

Az előítéletek lélektana

„Eddig csak azt tudta, hogy előítélet van. Hogy a legkisebb gyanú igazságtalan tettekre ragadtatja az embereket. Most ennek a fordítottját tapasztalta. A hitet. A minden bizonyosság nélküli, sőt minden bizonyíték ellenére megingathatatlan hitet”.

Ez az idézet *Rejtő Jenő Pokol a hegyek között* című könyvéből származik, és azért nem félek ezzel a végtelenül profánnak tűnő regényből vett gondolattal kezdeni, mert úgy gondolom, minden negatív viszonyulásról, így az előítéletes gondolkodásról, hozzáállásról is csak úgy érdemes szót ejteni, ha egyben keressük a megoldást is. Úgy látom, a gyanú, amely rettentő károkat okoz minden emberi kapcsolatban, csak azzal a hittel gyógyítható, amelyről Pál apostol is beszél az 1Korinthus 13-ban: „...mindent hisz, mindent remél...”

Persze, azt sem szabad elfelejteni, hogy minden csalódás bizalommal kezdődik, mégsem lehet bizalom nélkül élni. Illetve lehet, csak kérdés, hogy érdemes-e megbetegítő struktúrákat, kapcsolatokat fenntartani? Mert az ebben a légkörben növekvő gyermekeink, az ebben élő munkatársi és egyéb

közösségek belső folyamatai előbb-utóbb ebbe az irányba mutatnak.

Amikor előítéletekről gondolkodunk, látásom szerint az is égető kérdés, hogy ezt milyen szinten tesszük. Beismerem, sokkal könnyebb európai-arab, magyar-cigány, Fidesz-MSZP, protestáns-katolikus, gazdag-szegény, férfi-nő, felnőtt-gyerek, „meleg-heterók” stb. relációban beszélni a kérdésről, viszont látjuk-e (és jól látjuk-e), hogy sokkal mélyebben, „sejti” szinten hogyan is működik ez az egész? Egyáltalán: be merjük-e vallani, hogy gyülekezeti és közösségi szinten, családjainkban, családjaink között, férj és feleség, szülő és gyermek viszonylatában mivé képes mindez fejlődni?

Mostani tanulmányomban arra törekszem, hogy az általános, nagy összefüggések igazságait megmutatva, ezeken a belső szinteken zajló küzdelmeket, feszültségeket igyekezzünk gyógyítani.

A szociálpszichológia több mint százéves történetében az előítéletek és a sztereotípiák megértése mindig is központi helyet foglalt el. Bár fontos felismerések már az 1920–30-as években is születtek, először a holokauszt, majd az 1960-as évek polgárjogi, emberjogi és feminista mozgalmainak hatására kerültek a szociálpszichológiai elméletek és kutatások eredményei a társadalmi változások, az esélyegyenlőség és a társadalmi integráció szorgalmazóinak érve közé. Az 1970-es évektől Kanadában, USA-ban és a nyugat-európai országokban elterjedt a multikulturalizmus, valamint a kisebbségek és nők hátrányos megkülönböztetése egyre inkább ütközött normákba és törvényekbe. A társadalmi intézmények és normák változása ellenére az előítéletek és sztereotípiák nem tűntek el, bár gyakran a korábnál burkoltabban jelennek meg.

Az 1950-es évekre született meg az a két alapvető mű, amely máig meghatározza az előítéletekről (csoportok tagjai iránti érzések) és sztereotípiákról (csoportok tagjaira vonatkozó elvárások és asszociációk) alkotott képünket: *Adorno* és munkatársai könyve, amely a tekintélyelvű személyiség kutatását foglalta össze, és *Allportnak Az előítélet* című monográfiája. Míg Adorno és munkatársai az előítéletességet a – mondhatni patológikus – személyiségdinamika tünetének tartották, addig Allport – a személyiség szükségletei mellett – az olyan „normális” megismerési folyamatok szerepét is hangsúlyozta az előítéletek és sztereotípiák kialakulásában és fennmaradásában, mint a kategorizáció.¹

Adorno és munkatársai az előítéletet egy sajátos családi konstellációban létrejövő személyiségtípus tüneteként értelmezték. A család státusszorongása vezet a gyerekek szemben alkalmazott szigorú nevelési módszerekhez. A szülők ugyanis mindenképpen el akarják kerülni a társadalmi pozícióvesztést, és ezt úgy próbálják biztosítani, hogy nagyon szigorúan büntetnek és tiltanak minden nonkonformnak tartott viselkedést, amelyeket a külső – alacsonyabb státusú – csoportokhoz kötnek. A szülők, majd a szuperego által tiltott ösztönkésztetések a személyiségen belül okoznak - újra és újra – frusztrációt, és az így keletkezett agresszió azokra a csoportokra irányul, amelyeket az előítéletes személy nonkonformitásuk miatt lenéz és megvet. Nekik éppen azokat az ösztönkésztetéseket és viselkedéseket tulajdonítja, amelyeket saját magával kapcsolatban teljesen elfogadhatatlan-

nak tartana, és amelyek valójában saját személyiségén belül elindították a frusztráció-agresszió folyamatát.

1. Mi az előítélet?

G. W. Allport meghatározása szerint az előítélet valamely személlyel szemben érzett idegenkedő vagy ellenséges attitűd, melynek alapja pusztán annyiban van, hogy az illető személy egy adott csoporthoz tartozik, és ennek következtében feltételezik róla, hogy a csoportnak tulajdonított negatív tulajdonságokkal ő is rendelkezik.²

Az előítélet olyan „előzetes ítélet” (ismeret, tudás, attitűd), amely megelőzi a valóságról alkotott konkrét benyomásokat, így egyfajta tudáspótló, ismeretkiegészítő szerepe is van, segít eligazodni a még nem ismert emberi és társadalmi viszonylatokban is. Ebben a formában az alapvetően negatív felhang, ami a kifejezést övezi, némi feloldást és más értelmezést nyer. Persze ez csak akkor válhat igazzá, ha kellően bölcs nyitottságunk van arra nézve, hogy az előzetes gondolatainkat az igazság és a tapasztalat képes feloldani, vagyis nem ragaszkodunk görcsösen a vélelmeinkhez.³

Ennek mond sajnos ellent az alábbi gondolat: „Osztatlan az előítélet-kutatók állásfoglalása, miszerint az előítéletek ellenállnak a tapasztalatnak és a józan megfontolásoknak, és akkor is ragaszkodunk hozzájuk, ha valóságérvényüket, mint elégtelent megcáfolják. *H. E. Wolf* kétféle típusát különbözteti meg az előítéleteknek. Mindkét típus közös sajátja a szóban forgó ismereti tartalom feltétlen elfogadása. Az egyik típusban ehhez az ismeret tárgyának elégtelen ismerete, a másik típusban az ismeret tárgyára vonatkozó megbízható ismeret figyelmen kívül hagyása társul a feltétlenül elfogadott ismereti tartalomhoz”.⁴

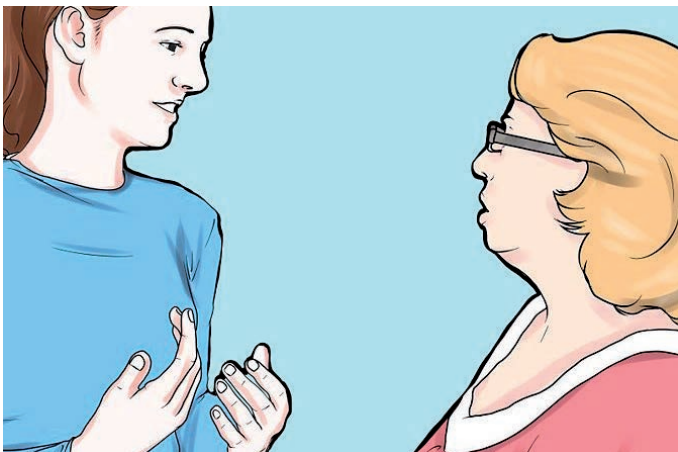

*Az előítéletek ellenállnak
a tapasztalatnak és a józan
megfontolásoknak, és akkor is
ragaszkodunk hozzájuk,
ha valóságérvényüket mint
elégtelent megcáfolják.*

Éppen ennek érdekében tanácsos megkülönböztetni és más néven nevezni az előítéleteket, és a korrigálható előzetes ítéleteket.

2. Motivációk a sztereotípiákban és az előítéletekben

Hogyan születnek az anyósviccek? Mert többnyire jókat nevetünk rajtuk, át sem gondolva, hogy olykor (gyakran?) olyan emberek érzéseit tapossuk meg, akik nekünk fontosak. Az sem mindegy, hogy mi, akik blokkolhatnánk egy előítéletes gondolkodásmódot, nem tesszük meg, hanem hagyjuk menni a maga útján, esetleg továbbörökítjük. Szóval, az anyósviccek úgy születtek meg, hogy egyszer volt valahol egy szegény mama, aki valamilyen baklövést követett el a kedves veje ellenében. Így kapott szárnyra (olykor vele együtt, seprűnyélre ültetve) a róla szóló rossz hír. A hallgatók rácsodálkoztak, és tartalmi elemeiben mély hasonlóságokat véltek felfedezni saját sanyarú sorsukkal. Innen könnyű volt a történetre rábólintani, majd a népköltészet rögzös útjára bízva a folyamatot elindítani a már említett műfajt.

De komolyabbra fordítva: a tapasztalat azt mutatja, hogy ezek az előítéletek bomlasztó erővel bírnak. Éket vernek a családi, emberi kapcsolatokba, és külön csoportokat képezve jelenítik meg magukat. Az előbbi példánál maradva: megjelenik az anyósok „boszorkányszombatra” repkedő csoportja, és a mártírsorsba kényszerült vejeké is, természetesen, és már meg is érkeztünk egy igen fontos gondolathoz.

A sztereotípiák és előítéletek motivációi közül a legfontosabb a saját csoport – az in-group – preferenciája más csoportokkal szemben. A csoport-hovatartozás meghatározza az egyén szociális identitását és annak társadalmi értékét, az egyén részesül saját csoportja szimbolikus és materiális

nyereségeiből, valamint társadalmi státusából, ezért érdekelt a saját csoportja sikereiben, és minden más csoporthoz képest elfogult a saját csoportjával. A versengés vezet a csoportok közötti konfliktushoz, valós materiális javakért éppúgy, mint státusért vagy éppen ideológiai és értékdominanciáért. A másik csoportot leértékelő sztereotípiák és előítéletek, valamint a diszkrimináció és a kirekesztés a többségi csoport részéről a saját csoport dominanciájának fenntartására alkalmazott eszközök.

3. Funkció és „haszon” az előítéletekben

Mindent ami ismeretlen, titokzatos félhomály vesz körül (xenofóbia: az idegen kerülésének igénye). Az előítéletek egyik fontos feladata a tájékozódás. Értelmes magyarázatokat próbálunk keresni és találni arra, ami félelemmel terhel meg bennünket. Óhatatlan, hogy miközben keressük a válaszokat, már minősítünk is. Megtörténhet, hogy olyan előfeltételezésekbe bocsátkozunk, amelyek a már valamilyen szinten kitisztult képbe is zavart visznek, azért, hogy érvelni tudjunk cselekedeteink és szavaink mellett, amelyeket a félelem, düh, irigység stb. motivál. Freud szerint ez a racionalizálás elhárító mechanizmusa. A tudatunk számára nem elfogadható ösztönigényeket, indulatokat vetítjük ki a másik emberre vagy csoportra, „bűnbakot” keresve és találva. Az indulatok ilyen elhárítása csökkenti félelmünket.

Az előítéletekkel leírható folyamatok a tájékozódást is segítik. Nagy erőt és bizonyos biztonságot ad az, ha hasonlóan látó, érző, gondolkodó, eljáró emberek csoportjához tartozhatunk. Ez sok hamis, nehezen legalizálható érzést, cselekményt, indítékot képes (legalábbis a gondolatok szintjén) elfogadhatóvá tenni. Különösen igaz ez akkor, ha jól láthatóan lehet megkülönböztetni bizonyos embereket, csoportokat: bórszín, vallás, öltözködés, szokások. Ezek fontos elemei lesznek a bűnbakképzésnek és a „csak azért, mert...” érvrendszerek megfogalmazásának.

4. Hajlamosság

Adorno és mások a II. világháború után, a náci rémtettek háttérének kutatása során leírták az „autoriter személyiség” kórképét.⁵ Megállapításuk szerint erős hajlamosító tényező, ha valakik szigorúan nevelt, gyenge énnel, de szigorú felettes énnel rendelkező emberek, akik konfliktusaikat kivetítik, és agressziójukat másokon reagálják le. Vannak köztük tehetséges, karizmatikus egyéniségek is, akik az elbizonytalanodás zavaros időszakában „vezérszerepeket” vesznek át, illetve csoportjuk rájuk vetített kívánságainak szóvivői lesznek. A csoport azonosítja magát ezekkel a vezéregyéniségekkel, átveszi ideológiájukat és megerősíti őket „elhivatottságukban”. A vallási vagy nemzeti csoportokban általában nagy az önidealizálás igénye, de minél inkább idealizáljuk önmagunkat, saját csoportunkat, vezérünket, annál inkább elhatároljuk magunkat a másiktól, annál inkább pillantjuk meg a szálkát a másik szemében, míg a saját szemünkben a gerendát sem vesszük észre.

Erre egy nagyszerű példa Lukács evangéliumában a farizeus és vámszedő története. Míg a farizeus hálálkodik az Istennek, hogy ő nem olyan aljas, rossz, mint a vámos, mert mindenben megtartja a törvényt, addig a vámos bűnbánóan könyörög irgalomért.⁶ „Mondjuk már ki az igazságot!” Túl

gyakran kezdődnek ezzel a felvezető mondattal az előítélet-től hemzsegő megszólalások. Merthogy szükséges, hogy az előítéletekhez előzetes megerősítés is kapcsolódjon – a hitelesség látszatát keltve. Amikor valaki „tapasztalatokra” hivatkozva mondja ki az „igazságot”, azzal nehéz vitatkozni. Vannak, akiknek komoly műtéteken kellene átesniük, hogy egy új gondolatnak helye legyen a fejükben!

5. Hírek szerelmesei

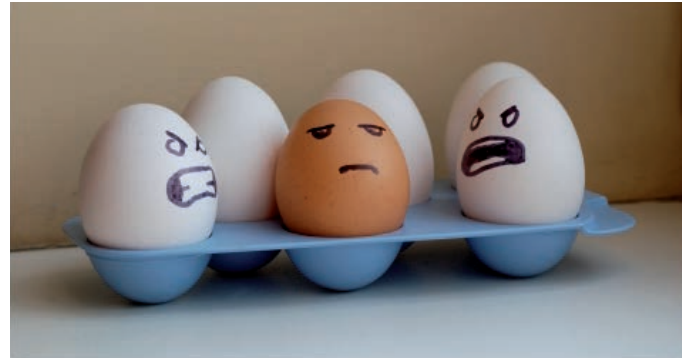
Nem lehet megkerülni napjaink talán legmarkánsabb eseményét, a sokat emlegetett migrációs problémát. Mindannyiunknak van véleménye, akkor is, ha migránst, mint olyat, keveset és kevesen láttunk (én személyesen a kiskunhalasi vasútállomáson néhányszor, néhány százat). A legtöbb információ a médiumokon keresztül jut hozzánk, megfelelően tálat, színezett, olykor előre értelmezett, hangsúlyjelekkel ellátott formában. A hírekre is igaz: instant formában találják, csak fogyasztani kell, gondolkodni rajtuk: merészség...

A gondolatainkat formáló erejük viszont tagadhatatlan. A mai nap „élménye”: egy gimnáziumi csoport óráján beszélgettünk, és csak úgy mellékesen jött fel az említett téma. Döbbenetes volt hallani a fiatalok véleményét a kérdést illetően: mintha a hírekben szereplő kommentárok felvételeit hallgattam volna.

Újra kell tanulni sokaknak azt, hogy egy bizonyos információt, a hozzá kapcsolódó tapasztalattal egybevetve, hány és milyen szűrőn kell átengedni ahhoz, hogy egy igazság közeli álláspontot kapjunk. A veszély, hogy magunkra maradunk a többség véleményével szemben, persze reális. Az is kérdéseket vet fel (számomra legalábbis), hogy a kialakult képpel mit szeretnénk kezdeni! A többségi, gyakran előítéletes vélemények alapvetően nem sokra köteleznek de ha egy kiérlelődött szemléletem van, az általában elindít valamely irányba.⁷

Az említett hírek a módszeresen alakították ki körülötünk a félelem kultúráját, cseppet sem meglepő módon, és ha már félelmekről van szó, ezekre valami megoldást kell keresni. Az a baj, hogy miközben könnyen beleesünk a félelmeink okozta csapdáikba, onnan kijönni jóval nehezebb.

A terrormenedzsment-elmélet⁸ szerint a szorongás elhárítása a saját csoport világnézetéhez való ragaszkodás egyik legfontosabb motivációja. Azt feltételezi, hogy a halálfélelemmel szembesülve csak úgy tudunk védekezni saját jelentéktelenségünk tudatával szemben, ha olyan eszmarendszerekbe kapaszkodunk, amelyek érvényességét örökérvényűnek véljük. A más – ezekkel versengő – világnézetekkel való szembesülés azonban kétségeket ébreszt bennünk,

és fenyegeti a halálfélelemmel való megküzdés stratégiáját. A másik csoport világszemléletének leértékelése és a csoporttal kapcsolatos előítéletek a saját csoport világnézetében való bizonyosság védelmét szolgálják.

6. Szóljon meg a Biblia!

Igyekeztem a néhány lehetséges bibliai történetből egy olyat választani, amely a konfliktushelyzetet és azok fel-, illetve megoldását is bemutatja. Így maradtam ennél a számomra (mint aki sokszor, sok mindenben, sok mindenre, de kétkedve is a legjobbat, legtisztábbat feltételezve gondoló ember) mindig is fontos történetnél, amelyben az egyszerű, de sziklaszilárd hit megütközik a talán sok száz éves hagyományban gyökerező előítélettel.

„Fülöp találkozott Nátánaéllal, és így szólt hozzá: Megtálatuk azt, akiről Mózes írt a törvényben, akiről a próféták is írtak: Jézust, a József fiát, aki Názáretből származik. Származhat-e valami jó Názáretből? - kérdezte tőle Nátánaél. Fülöp így válaszolt: Jöjj, és lásd meg!” (Jn 1,45–51)

A Galileában lévő város a történelmi Jézus felnövekedésének helye. Ma jelentős turistaközpont és zarándokhely, földművelési, kereskedelmi központ, konzerv-, cigaretta- és kerámiaiparral, de történelme az ókor homályába nyúlik vissza, és először az újszövetségi írásokban olvashatunk róla. Lukács evangéliumában olvassuk, hogy a tizenkét éves Jézus, miután szüleivel együtt felment a jeruzsálemi Templomba, és ott az írástudók előtt is tanúságot tett rendkívüli bölcsességéről, visszatért Názáretbe. Jézus kortársai számára is közismert volt, hogy a „csodarabbi” Galileából, közelebről Názáretből származott. János evangéliumában Nátánaél kérdezte Fülöptől: „Származhat-e valami jó Názáretből?” A költői kérdésben rejlő rosszmájú felhang nemcsak Názáret jelentéktelen voltára utalt, hanem a júdeai és galileai zsidó lakosság ellentétét is tükrözte. A mózesi törvény betűje iránt mélysegesen elkötelezett júdeabeliek (többnyire a farizeus párthoz tartozók) ugyanis mélyen megvetették és tisztátalannak tartották a „pogányok körzetében”, azaz Galileában lakó zsidókat.

Ebben a történetben nem kevesebb, mint a hit és kétkedés kérdésköre bukkan fel. Felfedezhető benne a masszív előítélet (elég hallani egy földrajzi nevet, melyhez vallási és történelmi sztereotípiák kapcsolódnak), és máris kész a leki-snyiló válasz: onnan semmi jó nem származhat. De benne van a történetben az is, hogy talán érdemes adni egy esélyt a vélemény átfordulásának: Jöjj, lásd meg te magad!

Nagyon sokan vannak a kétkedők: ma is vannak „Fülöpök”, akik azonnal képesek hinni, de vannak „Nátánaélek”

is, akik szívesen maradnak a kétségeik között. Van, aki azonnal elhiszi, amit a Szentírás Jézusról mond, másvalaki pedig kételkedik, és nem tud, nem is akar mindjárt hinni. Bizonyítékokat akar látni. Látni akar, és nem hinni. Aki így tesz, az kicsit hasonló ahhoz az emberhez, aki háttal áll a naplementének. Valaki, aki mellette van, elmondja, hogy milyen csodálatos a naplemente. Bearanyozza a lemenő nap a bokrok, a fák leveleit fénnel. Milyen csodálatos természeti jelenség. Erre a másik, aki háttal áll, azt mondja, hogy bizonyítsd be nekem, hogy van naplemente. Aki beszélt a naplementéről, egyszerűen azt mondja, hogy fordulj meg, és meg fogod látni. S a másik megint csak azt mondja: nem, bizonyítsd be, és marad háttal a naplementének. Nagyon sok ember van így, hogy nem akar megfordulni.⁹

Szent-Györgyi Albert, a híres Nobel-díjas magyar tudós szerint „az emberi elme olyan ravaszul működik, hogy egyszerűen be sem engedi azokat az információkat az agyba, amelyek neki ellenszenvesek”. Az emberi gondolkodás két előfeltétele:

1. ragaszkodik a renchez (ez egyedüli teremtményi adottság, határozomány),
2. ennek alapján kérdéseket fogalmaz meg, melyekre keresi a választ.

Ismét hadd idézzek a már említett Szent-Györgyi Albert professzortól, aki így fogalmaz (igaz, ott és akkor a tudománnyal kapcsolatban, de igaz jelen témánkra is): „látni azt, amit mindenki lát, gondolni azt, amit senki sem gondol”.

A megújult gondolkodás képes csak egyedül arra, hogy másként szemlélje a világot, másként az embert, hogy egyfajta értékközpontúságban lássa és láttassa, de ugyanakkor az események, tapasztalatok szintézisét is értelmezni tudja.

A Szentírás arra bátorít, hogy merjünk megújulni gondolatainkban!¹⁰ A hagyományos gondolkodás lényege, hogy újabb problémákat generál. A megújult gondolkodás képes csak egyedül arra, hogy másként szemlélje a világot, más-

ként az embert, hogy egyfajta értékközpontúságban lássa és láttassa, de ugyanakkor az események, tapasztalatok szintézisét is értelmezni tudja. A holisztikus szemlélet kifformálódása itt is elengedhetetlen!¹¹ Szükséges megtanulnunk (végre nem csak elméletben), hogy istenarcúságunk másokra is vonatkozik. Nagy kár származik abból, ha *Luther Márton* jól ismert „madarai” fészket is raknak a fejünkben, vagyis ha az innen-onnan hozzánk elérő töredékinformációk alapján ítélünk meg folyamatokat, embereket, népeket, gondolkodási vagy hitrendszereket.

Felejthetetlen élmény volt számomra, amikor *Csóky András* agy- és idegsebész elfogadta a meghívásomat egy előadás erejéig, amelyből aztán egy áldott barátság formálódott. Az ő egyik gondolatával fejezem be írásom abban a reményben, hogy nem vagyunk reménytelen esetek: képesek vagyunk a gondolati csapdákat áttörve másként látni!

„...az ember az Isten képmására lett teremtve, de amikor rosszközdünk, nem vagyunk képmások. Ha van egy ember, aki elvonul elmélkedni, gondolkodni, önmagát megtagadni, pár napig kicsit belenéz a saját mélyébe, mentesül a külvilág zajától, akkor bizony okos, bölcs gondolatok jutnak az eszébe. Ha sokáig tart ez az elmélkedés, és már sok élettapasztalatod is van, akkor nagyon sok bölcs gondolat fog az eszedbe jutni. Olyannyira sok, hogy bizony mikor előjössz ebből a »pusztából«, magányból, és elkezded mondani a bölcs gondolataidat az embereknek, szinte megnyilvánul benned belső hang formájában a jó Isten hangja, és az emberek rá fognak jönni arra, hogy milyen okos, bölcs, hasznos tanácsokat tudsz adni.”

Jegyzetek

1. Alkalmazott Pszichológia, XII. évfolyam, 1–2. szám, 2010.
2. G. W. Allport: *The Nature of Prejudice* 1979 (előítéletekről szóló könyve).
3. Egy gyakran hallott példa: „a cigány az cigány...”
4. Csepeli György: *Bevezetés a szociálpszichológiába*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
5. T. W. Adorno et al.: *The authoritarian personality*, 1950
6. Lk 18,10–14
7. Olyan ez, mint az önismeret: rendben van, hogy tudnom kell, ki vagyok, de még inkább azt, hogy miként lettem azzá, aki vagyok, és főként, hogy mivé leszek a megszerzett ismeret birtokában! (*Dr. Matus István* pszichológus)
8. Terror Management Theory (a rettegetéselmélet), Jeff Greenberg, Tom Pyszczynski és Sheldon Solomon amerikai pszichológusok dolgozták ki az 1980-as évek közepén, majd több publikációjukban részletezték és vizsgálták teóriájuk gyakorlati tanulságait. Nagyobb jelentőségre a 2001. szeptember 11-i események után tett szert.
9. Varga Róbert ige hirdetése <http://www.refpasaret.hu/pasaret/pred.php?id=1437>.
10. Ef 4,24
11. Holisztikus: a görög „holos” szóból ered, amely a teljesség figyelembevételét jelenti.

A Szolgatárs a Facebookon:
facebook.com/szolgatars